

שיעור ד

זיהוי והגדרה של מלאכה חדשה במציאות כמלאכה בשבת

הדלקת נורת לד בשבת כמלאכה כמקרה מבחן

פתיחה | שאלות יסוד על מערכת ל"ט אבות מלאכה | מקור אבות המלאכה | כיצד נלמדות תולדות מן האבות | כיצד מזהים פעולה בעולם כמלאכה | מעמד מכה בפטיש בפסיקת הרמב"ם | נורת לד ומכה בפטיש | נשמת הסוגיה

פתיחה

לימוד משנת ל"ט אבות מלאכה והסוגיות בעקבותיה מעורר שאלות יסוד אודות משמעות מושג המלאכה בשבת, וביחס למנגנון התיאורטי הקובע איזו פעולה/מעשה במציאות ייחשבו למלאכה בשבת מבחינה הלכתית, וכיצד מסווגים פעולה כזו לאב מלאכה מסויים. להלן ננסה להציע כמה מודלים תיאורטיים שמתמודדים עם שאלה זו. בגמרא דנו תנאים ואמוראים בפעולות כגון: אשה הקולעת צמה בשערה (גודלת), דיג, חליבה, ועוד ועוד דוגמאות שאף אחת מהן איננה ברשימת אבות המלאכה. לעתים מדובר בפעולות רגילות, שאין להן, לכאורה, כל זיקה לעולם המלאכה, ולעתים מדובר בפעולות יצרניות שמשום מה לא מצאו את מקומן במשנת ל"ט אבות מלאכה. בדורות האחרונים נתרבו מאוד שאלות אלה, שכן העולם המודרני, השינויים הכלכליים והתרבותיים ובמיוחד הטכנולוגיה והמציאות החומרית החדשה, העלו עשרות ומאות שאלות חדשות לגבי מעמדן של פעולות שונות ואיסורן בשבת: הדלקת נורת חשמל (ובמקביל - פלורסנט ולד), כתיבה במחשב, מטריה, שימוש במערכות אלקטרוניות המבוססות על גלאי נפח, קוראים אופטיים, מעגלים חשמליים, נסיעה באופניים, רכב, ועוד ועוד. כיצד מחליטים האם כל אחת מפעולות/פעילויות אלה היא מלאכה בשבת, וכיצד מסווגים אותה לאב מלאכה מסויים? ובאופן כללי יותר נשאל: האם המבנה התיאורטי של ל"ט אבות מלאכה הן ותולדותיהן, מהווה מנגנון הלכתי מספק להתמודדות עם שאלות אלה?

כמקרה מבחן ניטול את שאלת הדלקת נורת לד בשבת. נורות להט נאסרו משום שהפעלתן קשורה בחימום חוטי ברזל על ידי הזרם החשמלי, וזה אסור משום בישול, או גם משום הבערה. ההכרעה לאיסור התבססה על הפעלת המנגנון התיאורטי של זיהוי פעולה במציאות כתולדה של אב מלאכה מוכר (חימום הברזל כבישול). בנורת לד האור מופץ ללא

חימום, ולכן אין בהדלקתה משום איסור מבשל או מבעיר בשבת. כיצד יש לדון בשאלת איסורה או היתרה בשבת? אפשר כמובן להפעיל אותו מנגנון של זיהוי תולדה עם אב, ולומר שהדלקתה אסורה משום בונה וכיו"ב, כפי שאמנם דנו כמה פוסקים בשימוש בחשמל בכלל, בעקבות החזו"א. הקשיים בהצעה זו מרובים, וכבר נדונו בהרחבה בתשובת הגרש"ז אורבך ובדברי פוסקים נוספים. נשאל, האם יש לנו חלופה תיאורטית המאפשרת להיענות לאתגר הלכתי זה, בלי להזדקק למנגנון ההשוואה של תולדה לאב, שנדון מראש לקשיים מרובים ולמסקנות מסופקות, מפני שמדובר במערכת הפעלה שפיסיקלית וטכנית שונה עד מאוד מכל מה שהיה מוכר בעולם הישן שבו הוגדרו המלאכות.

שאלות יסוד על מערכת ל"ט מלאכות

שתי שאלות יסודיות עומדות בפנינו:

1. כיצד נוצר המבנה של ל"ט אבות, מה מקורו, ומה הוא כולל? וגם שאלה זו מתחלקת לשתיים:

א. מה מקורם של אבות המלאכה?

ב. כיצד נלמדות התולדות מן האבות?

2. כיצד תוגדר ותסווג מלאכה חדשה בעולם שלא ברור האם יש לה מעמד הלכתי של מלאכה? גם כאן ניתן הגיונית לחלק לשתי שאלות:

א. מהם תנאי הסף להגדרת מעשה בעולם הריאלי כמלאכה בשבת?

ב. כיצד נקבע לאיזה אב מלאכה היא מסווגת, והאם יש הכרח לזהות מעשה מלאכה בעולם עם אחת מאבות המלאכה, כדי שיהיה לה שם מלאכה האסורה מדאורייתא?

כלומר, יש פעולות שאינן עומדות בתנאי הסף של מלאכה, ויש כאלה שנראות לנו כמלאכה, אבל לא ברור לאיזה אב מלאכה לסווג אותן. למשל: הדחת כלים או רחיצת הגוף אינן מלאכות משום בחינה, משום שהן חסרות את מרכיבי היסוד של מלאכה: מלאכת האומן (מקצועיות), תכנון, עיבוד חומר גלם וכיו"ב. מצד שני: הדוגמה שהביא הרשב"א בתשובה של ביצי תולעי משי המונחות בחיקו של אדם כדי שיתחממו, מפסי מורסא (פותח פתח בפצע להוצאת המוגלה), הפעלת מערכות חשמליות בימינו וכל כיו"ב, הן דוגמאות לפעולות בעלות אופי מקצועי הנחשבות למלאכה, אבל קשה לסווגן תחת אחד מל"ט אבות המלאכה. ניכנס כעת לעובי הקורה בדיון אודות שאלות אלה.

1 א. מקור אבות המלאכה

קיימים שני מקורות יסוד ללימוד ל"ט אבות מלאכה: מלאכת המשכן או המציאות האנושית, כדאיתא בגמ' מט ב.¹⁵ הרא"ש הסביר שחייבת להיות זיקה בין הלימוד מהמשכן ללימוד

15. בגמ' שם נאמר של"ט מלאכות כנגד ל"ט פעמים מלאכה שבתורה, וכבר התקשו המפרשים שכן מספרן רב יותר. ואמנם, אם נספור את כל הפעמים שנאמרה מלאכה בתורה חוץ ממלאכת המשכן, נמצא ל"ט מופעים, ולפי זה יש לומר שלשיטה זו מושג המלאכה איננו קשור במשכן אלא בעולם.

מהמציאות, ולדעתנו קבלנו מהמשכן בעיקר את מסורת המספר, שכן אם לא היו ל"ט דווקא, היה אפשר לחלק אחרת את המלאכות, שכן מלאכות רבות דומות מאוד אחת לשניה:

ארבעים מלאכות חסר אחת כנגד מי, דאם לא היו כנגד שום דבר יש מלאכות דחשבינן להו אבות דהוה לן למחשבינהו כלן כאחת כדפריך לקמן בפרק כלל גדול היינו זורה היינו בורר היינו מרקד ובחלוק מועט מחלקן זה מזה. כנגד כל מלאכה שבתורה, ... יש מפרשים דלא פליג אהא דילפינן ממשכן דאם לא כן היכי ידעינן לדידיה הי נינהו אבות והי נינהו תולדות, ... וקשה לפירושם דהא אמרינן לקמן תניא כמ"ד כנגד עבודת המשכן, ... ולמ"ד כנגד כל מלאכות שבתורה איכא למימר דחכמים ברוו כל מלאכות החשובות יותר ועשאו אבות עד שהשלימום לל"ט והשאר עשאו תולדות. (תוספות הרא"ש שבת מט ב)

לשיטת המ"ד השני שלא למדים ממשכן, מכריע הרא"ש של"ט מלאכות נקבעו מדעתם של חכמים שהכריעו אלו מתוך המלאכות שבעולם האנושי הריאלי הן החשובות והמרכזיות, ואותן קבעו כאבות.

נראה לענ"ד שגם מי שלומד מהמשכן איננו חושב שניתן ללמוד רק מהמשכן, ולא סביר להניח שהייתה לחכמים מסורת מה בדיוק היו המלאכות במשכן, ובוודאי שאין פסוקים המעידים על כך. אם ננסה לשער בדעתנו מה יכולות להיות העבודות שנעשו במשכן, ללא הגדרות נתונות מראש, נוכל להגיע לרשימות שונות ומגוונות, וגם לאופני חלוקה שונים בין אבות לתולדות, ובין האבות השונים. לכן, נראה שלכולי עלמא חז"ל קבעו את המלאכות בהתייחס למציאות, ועל ידי אפיון של ארבעה תהליכים מרכזיים של ייצור: יצירת המזון/פת, יצירת הלבוש (נגד), יצירת הכתב, ובניין. ארבעת התהליכים הללו כוללים את רובן ככולן של המלאכות במשנת ל"ט אבות מלאכה, והם מייצגים את ארבעת הערוצים העיקריים של עולם המלאכה האנושי המסורתי, בהתייחס לצרכי היסוד של האדם: מגורים, מזון, מלבוש, ובקומה גבוהה יותר - כתב ותרבות. ובאמת, גם אם המשכן לא היה כלל בתמונה, היינו מגיעים לאותה רשימה בקירוב. כך עולה מדברי היראים:

ואמרינן בשבת פ' במה טומנין [מ"ט ב'] הני אבות מלאכות כנגד מי אמר ר' חנינא בר חמא כנגד עבודת המשכן ר' יונתן בן אלעזר אומר היה ר"ש בן יוסי בן לקוניא אומר כנגד מלאכה ומלאכות שבתורה ארבעים חסר אחת וראו חכמים אלו המלאכות הדומות עבודה הדומה היא נקראת מלאכה דכתיב מלאכת עבודה לא תעשו ואמרינן אלו הן שהקפידה התורה עליהן כי לא מסרן הכתוב אלא לחכמים ואלו ראויות לקרוא מלאכה. ולא אלו השנויות בכלל גדול לבד אלא כל הדומות לה חייבין עליהן .... [ואחרי] דאמרינן שתולדות המלאכה תלויות בדומה וסברא צריך אדם להזהר שלא יעשה דבר הדומה למלאכה ועבודה. (ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן - קב])

אף שלשונו מעט משובשת, כוונתו ברורה למדי שהגדרת המלאכות מעוגנת בעולם העבודה הריאלי, מלאכה שיש עימה 'עבודה' - ומסרן הכתוב לחכמים לקבוע מי תהיה מלאכה, מי אב ומי תולדה. כך עולה גם מתוך התוספתא שמתארת את סדר המלאכות בעולם הריאלי, ללא שום זיקה למשכן, והוא דומה מאוד לסדר המלאכות במשנת כלל גדול:

בן זומא כשראה אוכלסין בהר הבית או' ברוך מי שברא את אלו לשמשני כמה יגע אדם הראשון ולא טעם לוגמה אחת עד שזר' וחרש וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל ואני עומד בשחרית ומוצא אני את כל אילו לפני כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק עד שגזז ולבן ונפס וצבע וטווה וארג ואחר כך לבש ואני עומד בשחרית ומוצא את כל אילו לפני כמה אומניות שוקדות ומשכימות ואני עומד בשחרית ומוצא כל אילו לפני... (תוספתא ברכות (ליברמן) פרק ו הל ב)

משמעות הלימוד מהמשכן, למאן דאמר שהוא מקור המלאכות, היא בעיקר בהענקת הצביון המקצועי-אומנותי למלאכה, וקביעת התנאים שלה בהתאם (שיעור, אופי, איכות, דרך), וכן - שאם למדנו מהמשכן אזי רשימת המלאכות היא רשימה סגורה, ואם כך זיהוי מלאכה חדשה יהיה תקף רק על ידי היסק של תולדות מאבות. אם האבות נלמדים מתוך המציאות, נוח יותר להניח שרשימת האבות היא רשימה 'נושמת' - כלומר: יכולה להתרחב, ולכל הפחות שמלאכות יוחלפו לפי שינויי התרבות והזמן, גם אם המספר ל"ט יישאר קבוע. ועוד, שמלאכה תוגדר באופן ריאלי ולא באופן סמלי. הזיקה הכפולה של המלאכות למשכן ולמציאות עולה מתוך שאלת הגמרא (עד א) - מדוע לא נזכרה מלאכת כותש, בין המלאכות, אף שבוודאי הייתה במשכן בכתישת סממנים. אביי תירץ: "שכן עני אוכל פתו בלא כתישה" ומכאן שגם מלאכה שהייתה במשכן לא תימנה אם איננה מצויה בסדר המלאכות הריאלי של בני האדם. רבא תירץ שהמסורת על ל"ט מלאכות מכתיבה את מספר המלאכות, ולכן יש מלאכות שתישארה מחוץ לרשימה. הגמ' דוחה זאת משום שבתוך המלאכות שנמנו יש כאלה שהיו יכולות להתאחד עם אחרות, ולא היה הכרח למנותן כאבות, כגון: זורה, בורר ומרקד, שתכליתן אחת - הפרדת הפסולת מן האוכל, ואפשר היה למנותן כאחת. גם מתוך דברי רבא ודחיית הגמרא את דבריו עולה שהרשימה לא נתונה במסורת, ושניתן היה להרכיב אותה באופנים שונים. מכל מקום, הגמ' חוזרת לומר כאביי, ומכאן שאפילו אם לומדים מהמשכן, זה רק בתנאי שמדובר במלאכה מוכרת וחשובה בעולם הריאלי.

שתי הדרכים הרווחות לקביעת מעמדו של מעשה מלאכה במציאות בשבת הן, כפי שראינו:

1. הרחבה של רשימת המלאכות
2. גזירה של תולדה חדשה מאב מלאכה קיים.
3. השתיים הנוספות, שיידונו בהמשך הדברים, הן:
4. אב מלאכה בעל מטריה רחבה שמאפשרת סיווג של מעשה מלאכה במציאות תחתיה.
4. הגדרה כללית למלאכה שעל פיה ניתן לזהות פעולה מסויימת כמלאכה בשבת - גם ללא סיווג ספציפי.

נפנה תחילה לדרך השניה.

1 ב. כיצד נלמדות תולדות מן האבות?

שתי הדרכים העקריות ללימוד תולדה מאב הן:

א. באמצעות הגדרת ההיבט התכליתי של המלאכה שהוא המהות של אב המלאכה, וזיהוי מלאכה בעולם עם אותה תכלית. כך, למשל, טחינה תהיה תמיד תהליך שמסייע בהכנת חומרי הגלם לשלב מתקדם בבישול/אפיית המזון. השקיה תהיה חייבת משום זורע, שכן התכלית המשותפת היא קידום וטיוב של הצמחת הזרע. אופן הגדרה זה ישאיר את התולדות באותו מרחב מציאותי של האב, ולא יאפשר התייחסות לתחומים חדשים של עותם המלאכה האנושי שאין להם ביטוי בל"ט המלאכות.

ב. באמצעות ההיבט הצורני של המלאכה, ה'איך' שלה, ודמיון התולדה לאב. כגון: חכמי נהרדעא בבבלי צה א: האומרים שמגבן משום בונה, והסביר הרמב"ם: בונה הוא מקבץ חלקים לחטיבה אחת, וגם מגבן עושה זאת. ועוד אמרו שם שחולב חייב משום מפרק, אפילו שפירוק זו דישה ואין דישה אלא בגידולי קרקע, משום שהוא עוקר דבר מבית גידולו שהוא עטוף בו (רש"י). ועוד אמרו שמחבץ הוא בורר כי מפריד החלב מהמים (רמב"ם). בכל הדיונים הללו הדמיון בין התולדה לאב הוא צורני.

רב יוסף ורבה נחלקו במו"ק (ב ב) אם מנכש ומשקה חייב משום חורש (רבה) או משום זורע (רב יוסף). (רבה כ ב) סובר שאופי המעשה, התיאור הטכני, הצורני, הוא הקובע, והרי הקרקע מתרככת ומשתפרת, כמו בחרישה, ואילו רב יוסף סובר דאזלינן בתר תכלית המעשה, ותכלית ההשקיה היא הצמחה - כנ"ל:

ובהכי פליגי דרבה סבר לבתר המעשה מדמינן לה ולא אחר המחשבה
ורב יוסף סבר בתר מחשבה אזלינן דהויא עיקר ולא אזלינן בתר הדמיון.
(תוספות מועד קטן ב ב)

נראה שנחלקו בזה גם חכמי בבל וחכמי א"י. השיטה התכליתית מובלטת ברשימות האבות והמלאכות שהם מעין האבות בסוגיית הירושלמי בפרק שביעי: חרישה: להניית הקרקע, זריעה - מבחיל פירי, וכדו' - ולכן מופיעות ברשימות הירושלמי תולדות רבות שהן מתחום החקלאות או עבודת האדמה שלא מצאנו בבבלי. המלאכות שהן תולדות יכולות להיות שונות מאוד מאב המלאכה מבחינה טכנית, אך תכליתן דומה ולכן הן מסווגות תחת אותו אב. כך למדו, למשל, בניו של רבי חייא:

בנוי דרבי חייא רובא עבדן הוויי בהדין פירקא שיתא ירחין. אפקון מיניה
שית מילין על כל חדא וחדא. בנוי דרבי חייא רובא הויי בשיטת אבוהון
דתני רבי חייא הקוצר הבוצר המוסק הגודר התולש האורה כולהן משום
קוצר. (ירושלמי שבת ז א)

השיטה הצורנית מופיעה בבבלי, למשל, אצל חכמי נהרדעא החולקים על רב נחמן בר גוריא (צה א) כנ"ל.

אפשר שההרחבה לתולדות תהיה בשתי הדרכים, כשכל אחת מהן מספיקה: גם על פי דמיון צורני, וגם על פי עקרון תכליתי. כך אמנם משתמע מפסיקות הרמב"ם לאורך הלכות שבת.

2 א. תנאי הסף להגדרת מעשה בעולם הריאלי כמלאכה בשבת

מצאנו בדברי רבותינו הראשונים והפוסקים אגב דיוניהם במלאכות שונות כמה שאלות מבחן שעל פיהן ניתן לקבוע איזו פעולה תיחשב למלאכה בשבת:

א. הגדרת מלאכה אם יש לה אופי של 'מלאכת מחשבת' - האם יש למעשה שעושה האדם תכונות של מלאכת אומן - מלאכה מקצועית. כך כתב הרשב"א בעניין השמים ביצי תולעי משי בבית השחי כדי לחממן שיילדו, ואין שום שם מלאכה הדומה לפעולה זו כלל:

שאלת: דרך האנשי' והנש' לשאת תחת אצילהן, הדבר שמתהווה ממנו המשי. מי הוי אסור בשבת לקיימו לשם מי הוי אסור מלאכה, שרש"י ז"ל פי': שהיא אחת מהמלאכות. ואף על פי שאינה מלאכה ממש, מ"מ היא מלאכת מחשבת. שבעזר החום נובעי. ועוד: שמוליד הזיעה התולעת.

תשובה: ... ומ"מ, זה שאמרת, ודאי אסור. לא יהא אלא משום טלטול. וטלטול דבר זה הוא אסור, בטלטול הבצים. ועוד: כי בודאי מילד הוא בחומו. ומלאכת מחשבת היא ואסורה. (שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עד)

קשה להכריע האם הרשב"א קבע שזו מלאכה משום שכך דעתו וכוונתו של אדם זה, להוליד את התולעים, או מפני שכך היא דרכה של מלאכה זו, וזה אופן ביצועה המקצועי, ולכן היא מלאכה. ובכל אופן, בוודאי שהרשב"א לא זיהה פעולה זו של חימום על ידי הגוף כתולדה של אב מסויים, ולדעתו די בכך שהיא תוגדר כמלאכת מחשבת באופן כללי כדי לאוסרה משום מלאכה בשבת.

הגדרה זו של מלאכת מחשבת כמלאכה מקצועית עולה מסוגיית הגמרא בכיצה יג ב ודברי רש"י שם לגבי פיקוס קשואים, כלומר: הנחתם בערימה. שואלת הגמ' שם מדוע אין חייבים על פעולה זו בשבת, למרות שהערמת הערמה נחשבת גמר מלאכה לעניין מעשר. רבנו חננאל פירש:

הנה הפיקוס בקשואין הוא גמר מלאכה למעשרות לגבי שבת שרי. דהא אנן מפקיסין ואכלינן בשבת. אלא בשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה ולא קא מכוין לפקוסי משום מלאכה אלא לאכשורי אוכלא. (רבינו חננאל ביצה יג ב)

לשיטת ר"ח הגדרת המלאכה היא לפי מחשבת האדם וכוונתו, שהרי אמרו: "מלאכת מחשבת אסרה תורה", ואם אין האדם מתכוין לצורך מקצועי, אלא להכשרת אוכל, אין זו מלאכה. אך רש"י תלה את ההבדל בין מעשר לאיסור שבת באופיה האוביקטיבי של המלאכה:

אלא מאי אית לך למימר - אף על גב דלמעשר הויא מלאכה, לשבת - מלאכת מחשבת שהיא מלאכת אומנות, אסרה תורה, שנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל, והתם מלאכת מחשבת כתיב. (רש"י ביצה יג ב)

חשיבותה של המלאכה, ואופיה המקצועי, היא המעניקה לה שם מלאכה. על פי העקרון שקבע רש"י שמלאכת מחשבת חייבת להיות מלאכת אומנות, הסביר הרי"ד שם מדוע לעניין מעשר מי שמקלף גרעינים ואוגר אותם בידו - מתחייב במעשר, ובשבת הרי זה מותר, ואין זו מלאכה:

... ולענין שבת [אפי'] קילף ונתן לתוך ידו שרי, דהא רב מקלפא ליה דביתהו כסי כסי, ואף על גב דלגבי מעשר חשיב הקילוף מלאכה לעניין שבת לא חשיב מלאכה, דמלאכת מחשבת אסרה תורה מלאכה הצריכה אומנות והקילוף אינו חשוב אומנות. (פסקי רי"ד ביצה יג ב)

ההבחנה בין פעולות שאינן נכנסות לתוך עולם המלאכה, לבין מלאכות אומנות האסורות, מצויה גם בספרי הדן בחיתוך ירקות בשבת, הדחת כלים ורחיצה, ומסביר מדוע אין כל אלה מלאכות אסורות בשבת:

וכל מלאכה לא תעשו יכול לא יקנב את הירק ולא יציע את המטות ולא ידיח את הכוסות ודין הוא נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במלאכת המשכן מה מלאכה האמור' במלאכת המשכן שיש עמה חשובה אף מלאכה האמורה כאן שיש עמה חשובה. (ספרא אחרי מות פרשה ה)

הספרי מנמק גם הוא את הבחנתו בזיקת המלאכה למשכן, אולם, הוא איננו נוקט את המושג: "מלאכת מחשבת", אלא מושג מחודש, ויחידאי: "מלאכה שיש עמה חשובה". כנראה כוונתו מלאכה שכמותה חשובה בעולם המלאכות, ואיננה פעולה ביתית, טריוויאלית. ההגדרה של רש"י ושל הספרי היא הגדרה רחבה למושג המלאכה, ואין היא תלויה במלאכת מחשבת כמובן של תכנון וכוונה, ולכן ייתכן שגם רבי יהודה יקבל אותה, למרות שאיננו לומד מלאכת מחשבת ממשכן (הגיגה י א ורש"י שם), אך כאן אין מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה, שהיא ביטוי של מלאכת מחשבת, אלא בהגדרה היסודית ביותר של פעולה כמשתייכת לעולם המלאכה כמובחן מפעולות של סדר ונקיון במרחב החיים הביתי שתכליתן טיפול בצרכי האדם, ואין עליהן שם מלאכה.

אמנם, מרש"י לא נוכל להסיק שניתן להגדיר פעולה כמלאכה בשבת רק משום שהיא מלאכת אומנות, ללא שיוכה למלאכה ספציפית, וייתכן שלפיו צריך שתהיה תולדה דאב מסויים, והעיקרון של מלאכת מחשבת הוא עקרון מצמצם, ולא מרחיב. אך מתשובת הרשב"א עולה שכל מעשה של אדם העומד בגדר מלאכת מחשבת, גם ללא סיווג תחת אחת מאבות המלאכה, ייחשב למלאכה בשבת.

ב. הגדרת מלאכה לפי כוונת האדם ומחשבתו - אם אדם מתכוין ליצור משהו, לתקן משהו במציאות, ומוציא את מחשבתו היצרנית מן הכוח אל הפועל על חומר גלם - זו מלאכה.

כך שיטת ר"א בכותב על ידו ובצד פרעוש ואורג חוט אחד ועוד. אבל נראה שכך גם ר"ח בביצה, וכן בתוס' בכמה מקומות שאזלינן בתר מחשבתו של אדם להגדיר מלאכה, כגון בזומר וצריך לעצים, או בסוחט כבשים (בתוס' עג ב ושם).

פעולה במציאות תוגדר כמלאכה בגלל הכוונה והתכנון שבראשיתה, וכמו בהגדרה הקודמת, אין היא תלויה בסיווג שלה לקטגוריה מסוימת.

ג. הגדרת מלאכה תחת אחת מהמלאכות שיש להן 'מטריה רחבה' - נראה שיש מלאכות שמהוות 'מטריה רחבה', מעין אב מלאכה "כלבוניק", שאם יש תהליך מלאכותי במציאות שלא נמצא לו סיווג מתאים, הוא יכלול תחת קורת הגג של אותה מלאכה. זו מעין מגירה שכתוב עליה "שונות", וניתן לסווג אליה פעולות שונות אף שאין ביניהן דמיון ספציפי.

מלאכת בונה - מתייחסת הן ליצירה של כלים ומבנים שלמים, הן לפעולות חלקיות שהן שלב בתהליך הבניה/הכנה של מבנים. כשחז"ל אוסרים בנין בכלים, ולחלק מהשיטות אפילו הרכבה של כלי מפורק - הרי זה משום בונה. חשמל נאסר, לפי החזון אי"ש, משום שהפעלת הכלי על ידי הכנסת הזרם החשמלי נחשבת כבנייתו. שם הפעולה הכללי מאפשר, אם כן, לכלול תחת אותה קורת גג מלאכות ותהליכים מתחומים שונים.

מלאכת מכה בפטיש - בגמ' (ע"ב): "רבה ורבי זירא דאמרי תוייהו כל מאי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש", אך לפי פשט המשנה (משנה שבת י"ב א) מכה בפטיש הוא פשוט פעולה ברצף פעולות הבניין, וייתכן שנתכוונו לומר שגמר מלאכה הוא תמיד תולדה של מכה בפטיש, ולא שזו היא הגדרת המלאכה, אם כי רוב הראשונים (למעט הרמב"ם - ראה בשיעור כד), הבינו שההגדרה: "גמר מלאכה" ממצה את משמעותה של מלאכת מכה בפטיש. רבי יוחנן וריש לקיש בירושלמי זיהו כל מעשה מלאכה ריאלי שאין לו אב מלאכה מתאים עם מכה בפטיש:

רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג. אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך סמוכן הא דלא אשכחון מיסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש. (ירושלמי שבת ז א)

ומכאן שמלאכת מכה בפטיש לפי דעתם מהווה מעין מגירת 'שונות', שאם זיהינו מלאכה ללא קטגוריה מתאימה, היא תסווג כמכה בפטיש, שהוא מעין שם כללי למעשה מלאכה, ומתמקד בפעולה, במעשה, ולא בתכלית שלו, ולכן הוא יכול להיות קטגוריה כללית.

בסוגיה על המשנה בדף קג ב נחלקו רב ושמואל על מספר מלאכות בתהליכי הבניה שרב זיהה אותם כבונה, וכנראה חשב שמכה בפטיש זה דווקא גמר מלאכה, וכתלמידיו רבה ורבי זירא כנ"ל, ואילו שמואל חושב שעשיית נקב בלול, מצדד ועייל שופתא בקופינא דמרא (חיבור קת המעדר למקל) כל אלה הם מכה בפטיש, ואף שמצדד או מסתת איננו דווקא גמר מלאכה, אלא זו פעולה מובחנת במסגרת תהליך הבניה.

מעמד 'מכה בפטיש' בפסיקת הרמב"ם

נראה שתפישתם של ר"ל ור"י בירושלמי אודות מכה בפטיש, כשם מלאכה כללי, באה לידי ביטוי בפסיקת הרמב"ם. הרמב"ם הגדיר כך:

המכה בפטיש הכאה אחת חייב, וכל העושה דבר שהוא גמר מלאכה הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב, כיצד המנפח בכלי זכוכית והצר בכלי צורה אפילו מקצת הצורה והמגרד כל שהוא והעושה נקב כל שהוא בין בעץ בין בבנין בין במתכת בין בכלים הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב (רמב"ם שבת י טז)

את עצם המלאכה מגדיר הרמב"ם: "מכה בפטיש הכאה אחת", וזה לאו דווקא בגמר המלאכה. ואילו גמר כל מלאכה מוגדר בדבריו כתולדה של המלאכה, וככל הדוגמאות שהביא אח"כ שהן כולן תולדות. אולם, עדיין יש לשאול, מהי ההגדרה המופשטת של המלאכה, בזורע אנו אומרים שהמטרה היא הצמחה, בכונה - חיבור חלקים ליצירת דבר שלם, ומה בהכאה בפטיש? דומה שתשובה לכך בהלכה הבאה:

המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאין עושין שהן מתכוונין ברפואה להרחיב פי המכה הרי זה חייב משום מכה בפטיש שזו היא מלאכת הרופא, ואם הפיסה להוציא ממנה הליחה שבה הרי זה מותר. /השגת הראב"ד/ וזו היא מלאכת [וכו']. נסחא אחרינא מלאכת בונה. (רמב"ם שבת י ז)

הרמב"ם חייב מפיס (נוקב) פצע בשבת משום מכה בפטיש. קביעה זו איננה פשוטה כלל ועיקר, והראב"ד העיר שחייב משום בונה, כמי שעושה נקב. כך קבע גם רש"י: "חייב משום בונה פתח" (קז א). מהו, אם כן, הקשר בין מכה בפטיש למפיס שחין? אפשר היה שחייב משום גמר מלאכה, שהוא תולדה דמכה בפטיש, אלא שהרמב"ם נימק אחרת: "שזו היא מלאכת הרופא", ויש להבין למה התכוון בהגדרה זו. נראה שדברי הרמב"ם נעוצים בתוספתא. במשנה נאמר:

שלשה דברים אמרו לפני רבי ישמעאל ולא אמר בהם לא איסור והיתר ופירשן רבי יהושע בן מתיא: המפיס מורסא בשבת אם לעשות לה פה חייב ואם להוציא ממנו לחה פטור... (משנה עדויות ב ה)

ולא נתפרש במשנה מדוע המפיס מורסא חייב, ומדוע דווקא אם 'לעשות לה פה', אבל להוציא לחה - פטור. אך בתוספתא נתבארו הדברים בקצרה:

שלשה דברים אמרו לפני ר' ישמעאל ולא אמ' להן איסור והיתר ופירשן יהושע בן מתיא המיפיס מורסא בשבת אם לקולפה או לעשות לה פה כדרך שהרופאים עושין חייב אם להוציא ממנה לחה פטור: (תוספתא עדויות (צוקרמאנדל) פרק א הלכה ח)

ההבנה הפשוטה בדברי התוספתא היא שעשיית פה (או לקולפה) היא האופן המקצועי שבו נעשה תהליך זה, כדרך הרופאים, ולכן חייב. רש"י והראב"ד הסבירו שאם זה מעשה שזו מלאכת בונה, בגלל הדמיון הצורני, שהרי עושה נקב, אחרת, אין כאן מלאכה, או לכל הפחות זו מלאכה שאינה צריכה לגופה. אולם הרמב"ם פסק שהמלאכה היא מכה בפטיש, והעשייה כדרך הרופאים איננה תנאי לחיוב במלאכה, אלא היא הגדרת המלאכה עצמה. כשם שבמלאכת הבניה, הכאה אחת בפטיש היא מלאכה, כי זה אופיה המקצועי, כך בכל תחום ותחום מלאכה הנעשית על פי הדפוס המקצועי המקובל - תיחשב למלאכה. דומה שקריאה זו עולה גם מתוך מבנה משנת ל"ט מלאכות, שהרי אחרי שמנתה המשנה את כל סדרי המלאכות: פת, בגד, כתב ובניין, והוסיפה עוד ארבע מלאכות: בונה וסותר, מכבה ומבעיר, מתחום הבניה, רק אז מנתה את מלאכת "מכה בפטיש", בסוף הרשימה. ודוק - מכה בפטיש איננו מופיע בצמוד למלאכת בונה, אלא כמלאכה החותמת את כל המלאכות, ורק הוצאה - ששונה מהותית משאר המלאכות, מופיעה אחריה. מיקומה של מלאכת 'מכה בפטיש' מוכיח שהיא איננה חלק מרצף העבודה, וזאת אפשר לפרש או כדעת הראשונים שמהות הגדרתה היא גמר מלאכה, וגמר מלאכה של כל מלאכה ומלאכה מהמניויות לפני ברשימה¹⁶ או משום שהיא שם כללי של 'מלאכת אומן', מלאכות הנעשות באופן מקצועי. כמוכן, אם מלאכה היא אחת מ-38 המלאכות המסויימות, הרי שמה עליה, ואין צורך לחייבה משום מכה בפטיש. אך כשיש פעולה בעולם שחסרה לה הגדרה - הרי חייבים עליה משום מכה בפטיש - אם היא מלאכת אומן, מלאכה מקצועית חשובה. כך אמנם ביאר האבן האזל את דברי הרמב"ם:

לכן נראה ליישב דברי הרמב"ם בהקדם שנבאר פירושא דמלאכת מכה בפטיש לדעת הרמב"ם, דכל הראשונים משמע דס"ל דעיקר מלאכת מכה בפטיש הוא מלאכת גמר מלאכה, ורק דמיקרי מכה בפטיש משום דדרך האומן שמכה בפטיש בשעת גמר מלאכה, אכן באמת קשה הדבר מאד דנקט התנא דוקא השם דמכה בפטיש דאינו עיקר המלאכה ואם הכה בפטיש לפני גמר המלאכה פטור כדפי' רש"י להדיא במתני', ...שהמכה בפטיש הוא דבר השייך לאומן וחייבין עליו בשבת וזה גופה הוי חשיבותו שנקרא מלאכה בשביל זה,

ולכן גבי המפיס מורסא כתב הרמב"ם שזו היא מלאכת הרופא ולא דייק כלל לכתוב שהוא גמר מלאכה, אלא דכיון שהוא מלאכת הרופא הוי מלאכת אומן וחייב משום מכה בפטיש... אבל מכה בפטיש הא אמרינן דאינה מלאכה שיש בה חידוש פעולה ומלאכה מצד עצמה אלא דחשיבות מלאכת האומן מחשיב לזה מלאכה, דמלבד כל המלאכות שיש בכל א' חשיבות מלאכה ישנה עוד חשיבות הכאת פטיש וכן כל מלאכת אומן ג"כ מחשיב את המלאכה ונקרא עליו שם מלאכה. (אבן האזל שבת י ז)

16. ראה להלן בשיעורים כד-כה על מכה בפטיש.

נורת לד ומכה בפטיש

ר' אשר וייס הציע בשו"ת מנחת אשר לאסור את כל השימוש בחשמל, ונורת לד באופן ספציפי, משום מכה בפטיש, לאור הבנת ר"י ור"ל הנ"ל בירושלמי, ולאור פסיקת הרמב"ם שאימץ לכאורה את תפיסתם. וכך טען:

ואני לכשעצמי, נראה לי דיש בסגירת המעגל, בין לצורך מאור ובין לצרכים אחרים, חשש מכה פטיש דאורייתא. וזאת על פי המבואר בירושלמי שבת (מ"ד ע"א): "רבי יוחנן וריש לקיש ... הא דלא אשכחון מסמוך עבדוני משום מכה בפטיש". וחידוש עצום למדנו מדברי הירושלמי. דבניגוד למקובל במושכל ראשון שחז"ל התבוננו בכל מעשה וענין, אם יש בה צד דמיון לאחת מל"ט מלאכות, ואם מצאו בה צד דמיון לאחת המלאכות קבעו בה איסור כתולדה למלאכה זו, אלא חז"ל בראשית עיונם קבעו שמעשה זה יש בו חשיבות, תיקון וחידוש, ומשום כך מלאכה הוא, ורק אחר כך התבוננו לאיזו מל"ט הוא דומה, וקבעוהו תולדה למלאכה זו. ואם המעשה יש בו מלאכת מחשבת, אף שלא מצאו בו צד דמיון למלאכה כלשהי, קבוע שיש בו מכה בפטיש. ומלאכה זו דמכה בפטיש גדר כללי היא לכל מלאכה שיש בה חשיבות גדולה ותיקון ויצירה, עד שבסברא ידענו, דעל כרחק בכלל מלאכה הוא... ונראה לענ"ד דכך גם לגבי סגירת המעגל החשמלי על כל צורותיה ואופניה, דללא כל ספק, יש בה המצאה עצומה, שאין כמותה תיקון וחשיבות להניע יסודות תבל, דיש בה חשש מכה בפטיש. בין במפעיל כלים תעשייתיים עצומים, ובין בסגירת מעגלים אלקטרוניים זעירים, וכך גם לגבי מנורת לד. (שו"ת מנחת אשר, א, ל)

נדון בדבריו לגופם. נראים דבריו לענ"ד בחלקם הראשון, שהוא קובע בצדק שהשאלה הבסיסית שעלינו לשאול על מעשה מלאכה בעולם איננה לאיזה אב מלאכה הוא דומה, אלא האם יש לו תכונות יסודיות של מלאכה באופן כללי, וכהגדרתו, שיש בו: חשיבות, תיקון וחידוש. אולם המסקנה שהחשמל בכלל ונורת לד בפרט אסורים משום מכה בפטיש, צלע"ג. הרי ברי, כדבריו, שלא כל פעולה בעולם תיחשב מלאכה בגלל שיש לנו מגירה כללית הקרויה מכה בפטיש, ועלינו להגדיר תחילה את תכונתה הכללית של המגירה, כדי שנדע מה נכנס בה. אמנם, אין לה תכונה של מלאכה מסוימת, אולם רק פעולה שיש לה תכונות של מלאכה באופן כללי, תהיה אסורה משום מכה בפטיש. והנה, הרמב"ם לא כתב שכל פעולה שנראית כמו מלאכה יכולה להיכנס לתוך המגירה הזו, אלא וודאי שהיא צריכה לעבור קודם את הרף המינימלי ולהיות מוגדרת כמלאכת מחשבת. בשביל זה צריך לזהותה בפעולה חשובה, שיש בה מרכיב של ייצור ותיקון, ושתהא כמעשה אומן - מלאכה מקצועית בעלת תוצר, ורק אז, אם אין היא דומה לאחת מאבות המלאכה, היא תסווג כמכה בפטיש. לכן פשוט כביעתא בכותחא שהדחת כלים, רחיצה או חיתוך ירקות - אינן מלאכות, שכן הן פעולות פשוטות, שאינן דורשות מקצועיות ואינן מאפיינות את עולם המלאכה, ואין בהן מעשה אומן, ולא נחייב עליהן משום מכה בפטיש.

האם נורת לד עברה את המסננים הללו לפני שנכנסה לתוך מגירת המכה בפטיש? דומני שלא. האם פעולת ההדלקה של נורה דומה יותר למלאכת האומן, או דומה יותר לרחיצה, סיכה, או שטיפת כלים - שאינן מלאכות כלל? נכון הוא, כפי שטוען ר' אשר, שהחשמל הוא המצאה עצומה והוא 'מניע יסודות תבל', כלשונו. אולם אין זה אומר שכל שימוש טריוויאלי בחשמל יחשב מלאכה, כשם שגם המים ואנרגית המים מניעים יסודות תבל, ולא עולה על דעתנו לאסור פתיחת ברז בשבת משום מלאכה. דומה שפעולה פשוטה, כהדלקת אור או פתיחת מכשיר חשמלי, הזמינה לכל אדם וילד, שאין בה שום שינוי ותיקון קבוע בחומר הגלם או בכלי, איננה עוברת את הרף המינימלי של הגדרת מלאכה, וודאי שלא תוכל להיחשב מלאכה חשובה או מלאכת אומן, לאוסרה משום מכה בפטיש.

למען הסר ספק, גם לענ"ד כדעת רובם ככולם של הפוסקים, חשמל אסור בשבת, בין אם מדברי תורה ובין אם באיסורי דרבנן רבים, ורוח התורה ורצונה מחייבים לאוסרו. ניתוח מקרה נורת הלד לא בא אלא להדגים את היישום של עקרונות התיאוריה של הגדרת מלאכות בשבת, שלא במסגרת מנגנון הזיהוי של תולדה עם אב מלאכה.

נשימת הסוגיה

חז"ל קבעו מנגנון הלכתי מפותח ומסועף בדמות ל"ט מלאכות המארגן את מושג המלאכה בשבת. לפי דברינו, יש מקום לומר שהמחשבה על מושג המלאכה מתחילה במקום בסיסי יותר, הקודם להתפרטות של ל"ט אבות מלאכה, ויש לדון במושג המלאכה כמושג מהותי, ראשוני, שאיננו עומד רק על פרטיו. בגמרא וגם ובראשונים יש מי שהביעו את הדעה שמושג המלאכה בשבת נגזר ממציאות המלאכה בעולם, ולא מהמשכן. אולם, גם לשיטות לפיהן מלאכת שבת נלמדת מהמשכן, יש להניח שהמשכן איננו העוגן הבסיסי של מושג המלאכה, ואת המושג עצמו יש לברר מתוך עיון בתופעת המלאכה בעולם, שהרי התורה ציוותה לשבות מעשיית המלאכה של ששת ימי המעשה - כפי שהם, ועולם המלאכה של ששת ימי המעשה ודאי איננו נלמד מהמשכן.